

FALUDY GYÖRGY

A tangeri esztendő

1977-ben levelet kaptam Szász Katitól, aki Valencia mellett élt a spanyol tengerparton. A hosszú levél barátnőnk, Erényi Lili dolgával foglalkozott. Lili már 27 éve élt Tangerben, Marokkóban, ahol híres szőnyeggyárát vezette. Nem kívánt marokkói állampolgárságot szerezni, arra követség nem adott vízumot. Maradt tehát hontalan, miután magyar állampolgárságát régóta megvonták tőle, mint mástól is. A marokkói angol, francia, olasz vagy spanyol követek és konzulok viszont személyesen ismerték őt és üzleti útjaira vízumot szereznie nem jelentett nehézséget. A marokkói ki és beutazási engedélyről viszont az ország miniszterelnöke, Uffkir gondoskodott, Hasszán király „legjobb híve és szolgája.”

Néhány hónappal korábban a király külföldi útjáról repülőgépen tért haza, mikor egy másik, lázadó gépről löni kezdték. A király nem vesztette el ismert, berber hidegvérét. A pilótával megrádióztatta a támadó gépnek: a király már halott, hagyják abba a lövöldözést. Leszálláskor őfelsége kiugrott a gépből és a repülőtér helyett, ahol gyilkosok várták, palotájába sietett. Ott kormányhű csapatokra talált, kiket a zendülők azzal bolondítottak, hogy összeesküvők támadtak a királyra. Hasszán rövid idő alatt rendet teremtett. A trónteremben hívei térdén csúszva hálálkodtak megmeneküléséért. Köztük ujjongott Uffkir, kiről a király közben megtudta, hogy ő szervezte az összeesküvést, mert Hasszán helyére, a királyi trónra vágyott. Hasszán lefogatta és néhány nappal később a temető sarkán kívül az előkelők megkövezték.

Az új főminiszter – folytatta Szász Kati – szívesen adott utazási engedélyt Lilinek. A fővárosban ebédre hívatta magát Lilivel, és a kiutazásért esetenként 200 dollárt kért. Ezenkívül európai politikai vicceket kívánt hallani és ezeket Lilivel elmagyaráztatta magának. Mindez nem lett volna nagy baj, de a főminiszternek nem volt Rabatban mindig ideje ebédre és Lilit a fővárosban rendszerint 6–8 napra megváratta. Lili külföldi útjai 2–3 napig tartottak. Amikor havi két utazása volt, közel három hetet tartózkodott üzemétől távol. Ilyenkor minden rosszul működött, a lányok nem dolgoztak és a szőnyegüzem a csőd szélére került.

Mindezek megírása után Szász Kati arra kért: álljak Lili rendelkezésére. Ismerősei körében én vagyok az egyetlen, akinek nincs felesége. Kérjem meg Lilit: utazzon fel Tangerből Torontóba és ajánljak néki pro forma házasságot. Ez esetben Lili nyolc napon belül angol állampolgár lesz, angol útlevelet kap és nem

igényli többé a főminiszter segítségét, mert minden megkötés nélkül utazhat ki és be Marokkóba.

Egyetértettem Szász Katival. Írtam Lilinek, aki hamarosan átjött Torontóba. A városházán elvettem feleségül, miután megállapodtunk, hogy semmiféle anyagi, együttlakási vagy egyéb feltételekkel nem kívánjuk háborgatni egymást. Lili angol útlevelet kapott, mihelyt hazaért Tangerbe. Elutazása előtt, csak úgy, mint előzetesen néhányszor, meghívott bennünket, Ericet és engem, Tangerbe. Még hozzá a Tangertől mintegy négy kilométerre fekvő, tengerparti Marbel szállodába, hol Lili egy lakosztály tulajdonosa volt. A meghívás ezúttal nem nyári négy hétre, hanem egy egész esztendőre szólt. Mindketten vágyódtunk a torontói ég alól délre. Eric egyetemi állásából szabadságot kapott, lakásunkat távollétünkre átadtuk Jaqueline d'Amboisenak, akinél jobbat egyetlen kincsünk, könyvtárunk örének el sem képzelhettünk. Az ingyen szállás mellett akadt annyi pénzünk, hogy egy évig eltartsuk magunkat. 1978 elején, New Yorkon és Casablancán keresztül elrepültünk Tangerbe.

Érkezésünkkel az idő nem tűnt kedvezőbbnek Kanadánál. Az eső patakokban ömlött, az ég dörgött, aztán villámcsapás reszkettette meg a földet és fülünket. Mindenki várt a következő csapásra, de az nem érkezett meg. Aztán szürke felhőömegek jöttek, nem két, hanem három dimenziósak, mint hengerlő dunyhák, majd mosórongy formájú, koromfekete felhő, mely szélei mögött villámlott. A repülőtér előtt kétfajta ember: az egyik roppant, színes ernyők alatt állt mozdulatlanul, mintha a földből nőtt volna ki, míg a másik a nyakába csorgó víz alatt ugrált, mint aki dűhrohamot kapott. Lili alig tudott a latyakon át autójához vezetni bennünket. A városból és környékéből nem, látszott semmi, mintha fedél alá kerültünk volna.

A Marbel szálloda komplexumot egy marokkói-belga (Mar-Bel) társaság építtette, de építés alatt a vezetők, igen jelentős pénzösszeggel, megszöktek. Így a magas kerítéssel övezett, mimózákkal és fürdőmedencékkel teleültetett parkban csak a Ceuta felé vezető útra nyíló főépület készült el és néhány, egy vagy kétemeletes szárny. Lili birtoka az egyik emeletesben a tengerre nézett. Kis előszoba, fürdőszoba, két nagy szoba, erkély. A szomszéd, háromemeletes épületnek csak egyetlen szobája ért fel ilyen magasra: a többi helyiség földszintes és tetőtlen maradt, az egyik közepén szép pálma nőtt. Lili annak idején szőnyeget szállított az előkelő szállodának. A fizetéssel adósai maradtak, úgyhogy a tangeri törvényszék és némi pénz segítségével egy lakosztályt lefoglaltatott magának.

Télen 10–15 ember lakott a komplexumban, többnyire európai. A szezonban vagy száz nyaraló, többnyire marokkói. Később néhányat megismertünk közülük. Majora svájci mérnököt, akinek keresztnevét senki sem tudta, Lili mutatta be. A király hívta Marokkóba, olajat keresni a sivatagban. Néha két hétre is eltűnt; ilyenkor a vízcsapot, a villanyt és tévéjét nyitva hagyta. Nem feledékenységből;

akarattal, lássák: van olyan gazdag, hogy teheti. Éjjeliszekrényén konyakgyűrűk alatt rohadt a könyv, melyet Lili egy esztendővel korábban kölcsönzött néki, a *Háború és béke*. Társalgása olyan tűrhetetlenül sekélyes volt, hogy Eric egyszerűen kiment a szobából. Valahányszor pompás Alfa-Rómeóján elindult az udvarról, a kapuban megállította kocsiját, felkelt az ülésről és hátranézett az erkélyekre: figyeli-e valamelyik csodálója? Aztán gázt adott a kocsinak és rendszerint elgázolt egy kóbor kutyát vagy macskát.

David Leblanc francia tanító nyáron érkezett feleségével, három tizenéves fiával és két óriási farkaskutyájával. Huszonegy évvel ezelőtt tanított fiatalon a Larache-i francia iskolában. Mikor 1956-ban a tüntetések véresek lettek, a franciák elmenekültek. Néhány arabbal ő védte az iskolát, mikor a tömeg ellene jött. Egyetlen géppuskájuk volt az iskola tetején, azt ő kezelte. Figyelmeztette a tömeget: löni fog, ha nem hagyják abba a fenyegetést. Megsebesített vagy harminc embert. A téren az iskola előtt öt halott maradt. Leblanc elhatározta: lemegy Laracheba és megnézi régi iskoláját. Felesége, mindannyian figyelmeztették: agyonverik. Végül, hitvese kíséretében, mégis leutazott. Négy nap múlva, diadalmas ábrázattal érkeztek vissza. Larache lakói fellobogózták az iskolát a hős tiszteletére, aki öt embert ölt meg géppuskájával. Hogy az áldozatok közülük voltak, nem érdekelte őket.

Nyáron gazdag arabok érkeztek drága autókon. Elöl a férj ült meg a feleség, hátul két vagy három cseléd. A gyermekeket másutt hagyták. A szállodát otthonnak tekintették, vagyis feleségek meg szolganők levették arcukról a fátylat. A főzőalkalmatosságokat a lakásból kihozták a folyosóra és a cselédek ott főztek. Ott is aludtak, gazdáik ajtaja előtt a földön, összeguborodva. Ha az ember éjszaka hazajött, nagy ugrásokkal kellett elmenni közöttük, de soha egyikük sem moccant meg. Néha, kora reggel egy magas, fekete köpenybe öltözött asszony jött le a szolganője kíséretében az erkélyek alatti, száz és száz ökölnyi kővel tarkított térségre. A nő mutatoujjával egy-egy kő felé intett, mire a cselédlány felemelte a követ és kidobta, a kerítésen túlra. Hús vagy harminc kő kidobása után szó nélkül visszatérték a házba. Hogy ennek a szertartásnak mi volt az értelme, azt senki sem tudta megmondani nékem.

Köröskörül, az út és a tenger közt apróbb ültetvények és kis narancsligetek sorakoztak, a tulajdonosok összevissza épült, görbe kunyhóival. Csupán szomszédunkat ismertük, akinek nem volt kunyhója, de egész nap veteményei közt dolgozott és éjszaka is ott aludt. Naponta ötször láthattam, ahogy az út – vagyis Mekka felé fordulva imádkozott, sűrű hasalások közepette. Tiszteletre méltónak tekintettem. Volt azonban még egy másik, kellemetlen ismerősünk is. Alkony után többször kutyák vonítását hallottuk a tenger felől. Egyszer lementünk. Kis ágakból és rőzséből rakott tűznél jól öltözött, kövér arab ült. Előtte összekötözött, kóbor kutya feküdt – soványsága és sebei jelezték ezt – miközben az arab azzal foglalkozott, hogy a kutya lábait eltörte. „Mit csinálsz, te örült?” kérdezte Eric

arabul. „Szórakozom,” felelte az arab kifogástalan franciasággal. „Menjetek innét, rohadt idegenek.” Eric meg akarta verni, de visszatartottam. Igen kérdéses, hogy a marokkói rendőrség a kóbor kutyák pártjára áll-e? Több este hallgattuk még a kutyák vonítását, míg egyszer Eric lement a partra, anélkül, hogy bármit elárult volna nékem. Tudtam, hogy hiába kérdezném. Azóta kutyák nem vinyogtak többé.

A szálloda főépülete előtt az autóbuzsmegálló. Félóránként közlekedett, néha egy órára jött, olykor egyáltalán nem. Ha Erickel bementünk a városba, taxit hívtunk telefonon. Eleinte rendkívül költséges volt. Aztán megismerkedtünk a taxisokkal és felét fizettük. Nappal gyalog mentem be a városba. Sokszor egy-egy európai vezette kocsit megállt és felvett. Arab autó csak egyetlen egyszer vitt a városba egy év alatt. Eric reggelenként a vízparton szokott bemenni a városba, hogy élelmiszert vásároljon. Az az út jóval rövidebb volt a kocsinál, de veszedelmei miatt Eric megígértette velem, hogy nem használom. Sejtettem azt is, hogy Eric védelmét nem negyven esztendő, rendkívüli ereje szolgálja, hanem minden helyzetet felismerő esze. Ha a bokros, magános ösvényen valaki eléje ugrott, tökéletes helyi arabsággal mondta: „állj félre, vagy fellöklek,” és az illető félreállt. Ha valaki cigarettát kért tőle, egy szálát húzott elő zsebéből és beszélgetni kezdett az illetővel. Végül is a bokrosban alvó csavargók és haramiák kedvence lett, pedig éppen ebben a bokrosban sok európai vesztette el óráját, gyűrűjét, pénztárcáját, ruháit vagy útlevelét. Egyszer dél táján láttam egy külseje és mozgulatai szerint angol, teljesen meztelen fiatalembert kiugrani a parti bozótból. Vagy kétszáz lépéssel odébb, a város végén álló, előkelő Riff szállodában tűnt el, miközben a livrés portás szalutált néki. Ilyen epizódokról egyébként sem a rendőrség, sem a helyi sajtó egyetlen sort sem írt, nehogy a nyaralni vágyó külföldieket elriassza. A marokkóiak persze ismerték a helyi tradíciót.

Nem éltem még ilyen helyen, ahol európai ismerőseim többsége, noha a maga társadalmi viszonyaihoz szigorúan ragaszkodott, ennyire különleges álmok közt élt, vagy kitalált képzeteket vagy elméleteket kergetett. Az arabok viszont józanok és reálisak voltak, ki-ki a maga szintjén. A legérdekesebbek közé tartozott Mohammed Soukri, író és liceumi tanár. Ákáli doktor, a tangeri liberális forradalmár fedezte fel, majd Ákáli halála után Paul Bowles, Tangerben élő angol író vette át és fordította írásait. Marokkóban évszázadok óta nem jelentek meg irodalmi művek, nem akadt író, kiadó és olvasó. A negyven esztendő Soukri indította meg műveivel a marokkói irodalmat; őt hamarosan Mohammed Mrabi és mások követték. Tragikus mellékjelenségnek csak az számított, hogy marokkói érdeklődés hiányában az írók művei angol meg francia nyelven láttak napvilágot, míg az arab eredeti kéziratban maradt. Helyzetük némileg hasonlított az enyémhez. Könyveim angol, francia és német fordításban jelentek meg, míg odahaza a kommunista kormány harmincegy esztendő óta nem tűrte, hogy nevem alatt könyv jelenjen meg. Ez is egyik oka, hogy kíváncsi voltam Mohammed Soukrira.

Paul Bowles kísért a teaházba, ahol Soukri várakozott rám, és otthagytott. A bejáratnál szemközti fal közepén Hasszán király kifehérített arcképe függött. (Hivatalos fehérítés nélkül nem volt szabad fényképet közölni tőle.) A marokkóiak uralkodójuk arcképétől féltek, kikerülték, sohasem mertek odanézni, mintha vészthozó bálvány, kárhozatos szörnyeteg lenne, holott nem volt az. A teaház egyik asztalánál három férfi és egy nagyon szép fiú beszélgetett. Két kisasztalnál egy-egy magános fiatalember foglalt helyet. Ezek, láthatóan szexuális érdeklődéssel, a szépfiút figyelték mozdulatlan mohósággal. Beszélgetésünk közben az egyik fiatalember hirtelen felugrott, odaszaladt a másikhoz, mellbevágta, mire verekedni kezdtek. Soukri felállt mellőlem, nyugodtan odament hozzájuk és a verekedést kezdő vállára tette kezét. Mire mind a ketten szó nélkül visszaültek helyükre és bámulták a szépfiút, aki nem törődött velük.

Soukri – középmagas, erőteljes, mozgékony és roppant kifejező arcú berber – arra kért, hogy mondjak néki valamit először a magyar irodalomról. Ismertem a nehézséget amerikai egyetemi előadásaim elejéről: beszélni a hallgatóságnak egy irodalomról, melyből egyetlen sort sem ismer. Valamit mégis összehoztam, majd röviden szóltam magamról és a magyar költőkkel való viszonyomról. „Van-e akkora költő Ady mint Paul Verlaine?” kérdezte Soukri, amire nem tudtam megfelelni. Később azonban belejött a kérdésekbe, én a válaszbba. Végül elhencegtem néki, hogy szovjet területen Oszip Mandelstam mellett én vagyok az egyetlen költő, aki Sztálin ellen verset mertem írni. Ez azonban Soukrit, mint láttam, egyáltalán nem érdekelte.

Az ő története érdekesebb volt. A Riff hegységben élő szegény parasztok, vagy inkább szolgák gyerekének született „valamikor a harmincas évek második felében,” mint ahogy személyes igazolványa állította. A Riff-hegyi éhínség a negyvenes években arra kényszerítette szüleit, hogy bérelt földjükről Tanger nyomor-negyedébe költözzenek. A várostól nagy rongysátrat kaptak lakóhelyül a nyomortelep legszélén, az autókanyar ívlámpája mellett. Éjszaka sátrukban mindig világos volt. Ő költözésük idején hét-nyolc éves lehetett, öccse három-négy évvel fiatalabb. Apjuk napszámot vállalt, téglahordónak állt az építőiparban, míg anyjuk bejárónő, segédcseléd volt egy francia ügyvédnél. A férj esténként részegen járt haza, megverte feleségét, leheveredett a földre szórt szalmán, ott szeretkezett vele, aztán elaludtak.

– Öcsém, folytatta Soukri, egy alkalommal nagyon meghűlt. Köhögött és szuszogott az éjszakában. Atyám többször figyelmeztette: hallgasson el, nem tud aludni tőle. Végül atyám két kézzel megfogta öcsém fejét és egy rettenetes rántással megforgatta. Hallottam, ahogy öcsém nyakcsigolyája egyetlen reccsenéssel eltörött. Nem bírtam elaludni. Egész éjszaka kisöcsém talpát néztem. Nem tudtam még, hogy ember talpa ilyen fehér, ilyen selymes, ilyen gyengéd, ilyen gyönyörű. Hajnalra apám ásót hozott és kisöcsémet eltemette sátrunk alatt, majd

elment napszámba. Anyám is elment, miután megreggeliztetett kásával és koldulni küldött. Akkor reggel láttam szüleimet utoljára.

– Mindez Roosevelt halála után lehetett, bár én nem hallottam még róla vagy a háborúról. Iskolába nem jártam, írni-olvasni nem tudtam, azt sem, hogy mi a telefon, a posta, a városháza vagy az ország. Attól féltem, hogy szüleim keresnek majd és megtalálnak, ha Tangerben maradok. Más koldus fiúktól hallottam az amerikai katonai táborról Kenitrában és legyalogoltam oda. A tábor körül, elhagyott csűrökben, istállók szögletében negyven-ötven hozzám hasonló korú fiú élt. Idősebbek is. Árvák, elhagyottak, elkergetettek. Az amerikai katonák cipőit tisztítottuk, ruháikat keféltük, kisebb szolgálatokat végeztünk. Ezért étellel jutalmaztak a félelmes bőségből. Ruhát is kaptunk. Megtanultam angolul. Másfél év alatt magasabbra nőttem és jobban megizmosodtam, mint az előző három alatt.

– Anyám után vágódtem és másfél esztendő után visszatértem Tangerbe. Nem találtam sátrukat az útkanyar mellett és kérdezősködésemre senki sem tudott válaszolni. Nevüket sem jegyezte fel senki. Hosszú hónapokon át az utcán koldultam megint és iszonyú nyomorban éltem. Csak egyetlen egyszer történt, hogy egy idegen asszony – alighanem svéd volt – fél dirhem helyett húsz dirhem alamizsnát adott. Frissen sült, három és fél kilós, nagy, lapos kenyeret vásároltam és leszaladtam a partra, a halászcsonakok mellé, hogy megegyem. A nagy kenyeret magam mellé tettem és bele akartam harapni, mikor a halász, aki mögöttem jött, felkapta, beugrott csónakjába és elevezett. Ha tudtam volna akkor már úszni, utána ugrom, de nem tudtam. Ő foga közé vette a kenyeret és néhány harapás után bedobta a tengerbe. Néztam a kenyeret. Domború oldalával esett a vízbe. Sima, lapos, lisztes oldala látszott. Mint öcsém talpa egykoron, jutott eszembe, miközben elúszott az árral.

– Sorsom később jobbra fordult. Kihordója lettem a helybeli francia lapnak, a Tanger Gazettenek. Napi kétszázötven példányt vittem szét a városban, anélkül, hogy a házszámokat ismertem volna, mert írni-olvasni még mindig nem tudtam, bár már tizenkét vagy tizenhárom éves voltam. Mégse tévedtem soha, egyetlen esetben sem. Kifőzdekből étkeztem és ágyhelyet is béreltem magamnak. Ekkor tanultam meg a telefont használni, anélkül, hogy a számokat ismertem volna. A Café de Paris előtt álló nyilvános telefont használtam. A tíz számot ugyanis, melyeket a tárcsán olvashatni, a földrajzi pontok nevével helyettesítettem, amelyeket ismertem. A kettes lett a kikötő lent a tárcsán, a hatos fent az ég, a többi strand, bulvár, kasba, kikötő, nagymecset, temető, lépcsősor, bíróság. Nem 261-342-t hívtam, hanem kikötő-ég-strand-bulvár-kasba-eget. Két, nálam jóval idősebb segédemet a kikötőbe küldtem, hogy az utasokat foglalják, én meg a telefonon intéztem, hogy a velem üzleti kapcsolatban álló szállodákban helyet kapjanak. Minden szállodám rogyásig volt tele egész szezonban. Így félévig jól éltem, fél évig keseregtem.

A világ dolgai iránt ebben az időben kezdtem érdeklődni. Marokkóban már régen – a háború befejezése óta – megindult a Függetlenségi mozgalom az ország felszabadításáért francia és spanyol gyarmati uralom alól és az ország demokratiszálására. Sikertelenül bejutnom doktor Ákálihoz, aki lakásán – mert tilos volt – tartott 25–30 embernek előadást a marokkói történelemről. Én is remeknek tartom előadásait. Az első végighallgattam szavait az országról az 1912-es idegen megszállás előtt. Elmondta, hogy kövezett út az országban egyetlen egy sem volt és a szultánok négy fővárosban váltogatták lakhelyüket. Adót szedni egyszer vagy kétszer indultak útnak egy év alatt, százhusz-száznegyvenöt főnyi kísérelével és mezítlábas katonával. A nők nem bírták erővel az ilyen kirándulásokat, úgyhogy csak fiúszereitőket vitték magukkal lóháton. Az adószedést egyébként égetésnek hívták hivatalos nyelven, miután a fizetni nem tudók vagy nem akarók házait felgyújtották.

– Vasút nem járt az országban. A néhány előkelőségen kívül, akik külföldön jártak, a legtöbben nem is tudták, micsoda. Egyes tartományokban, mint délen, nem túrték a keresztényt, hanem agyonverték. Az a néhány angol, aki ott járt, kényszerűségből zsidónak öltözködött. Azt nem bánták, de legfeljebb számárháton ülhetett, mert lovat csak igazhitű használhatott. Furcsa módon viszont angol női utazókat nagy tisztelettel vettek körül. Tangerben mindig nagy számban és szabadon éltek az európaiak. Így az 1912 előtti szultán, Ábd el-Ázisz udvara is bővelkedett európai kalandorokkal.

– Ábd el-Ázisz? kérdeztem. Őt ismertem.

–Hogyan?

– 1941-ben már egy esztendeje Marokkóban éltem. Franciaországból menekültem. Marrakesből átmentem ide Tangerbe.

– Nem tudtam, hogy ennyire otthonos vagy minálunk. Örülök.

– Magyar útlevelemet a legközelebbi követség, a madridi nem mutatkozott hajlandónak meghosszabbítani. Útlevél nélkül az ember nem élhetett. Tangerben akkor barátom, Katona Pál kiderítette, hogy ilyen esetben a legmagasabb helyi hatóság dönt. Az nem a tangeri városi tanács volt, hanem a harminc éve száműzött, de le nem mondott marokkói szultán, Ábd el-Ázisz. Kihallgatást kértem és kaptam. Segíteni nem tudott, de jól elbeszélgettünk.

– Mi lett az útlevéllal?

– Gyerekjáték nyomdát vásároltam. Hat vagy hét gumisorra kinyomtattam, hogy „ezt az útlevelet stb. meghosszabbítom három évre” stb., konzul, olvashatatlan aláírás és ezt belenyomtattam feleségem meg a magam útlevelébe. Elmentem a tangeri Hotel Hungaria portásához és kölcsönkértem a szálló bélyegzőjét. Úgy nyomtuk a két passzusba, hogy a Hotel lemaradt, csak Hungaria volt meg a dátum. Persze féltünk. Akkoriban útlevelekben franciául írták a pecsétben, hogy *de l'Hongrie*, nem Hungaria. A dátum mellől hiányzott a konzulátus helye. Ennek ellenére a spanyol határon Algecirasban és az amerikai belépésnél New

Yorkban a két határőrtiszt megnézte és bólintott. Ábd el-Ázisz is mosolygott volna, ha megmondom neki.

– Imádta Európát, folytatta Soukri. Mikor 1901-ben a Westminsterben megkoronázták VII. Edvárdot, rájött, hogy neki nincs koronája és gyorsan csináltatott egyet. Mikor fejére tették, megrajzoltatta Marokkó címerét, mert ilyesmi sem létezett. A legmulatságosabb az volt, amikor Casablancában hajón bíborszínűre lakkozott Pullman kocsit hozatott. A kocsit dűlőutakon százhusz ökörrel háromszáz kilométer messzire, marrakesi palotája udvarára húzatta és abban reggelizett.

– Még láttam a kocsit 1940-ben, mondtam. Ablakokig süllyedt akkor a homokba. Később, mint mondták, elmerült a földben.

– Én már nem láttam. És persze a motoros bárkát sem, melyet a Rivieráról hozatott Marrakesbe. Ebédlőjében állította fel, odaült hozzá ebédelni és a motort járatta. Azt hangoztatta, hogy ilyen friss szellőt még sohasem érzett a fülében.

Ezután Soukri elmondta: amikor a történelmi előadásokat hallgatta, tizenöt éves lehetett, de írni-olvasni még nem tudott. Ákáli doktor elemi iskolába adatta a Felszabadító Mozgalom anyagi segítségével és nyolc év alatt végigjárta a középiskolát is, majd a rabati egyetemet.

– Írni mindjárt egyetem után kezdtem.

– Író akartál lenni?

– Nem tudtam, mit akarok. Belső kényszer vitt rá.

– És amikor első novelládat írtad, kit akartál követni, kihez kívántál csatlakozni? Az Ezeregyéjszakához? A jelenkori egyiptomi írókhoz, Hemingwayhez?

Soukrit meglepte a kérdés.

– Mindhármát ismertem, mondta néhány pillanatnyi gondolkodás után. De nem kívántam követőjük lenni. Csak arra törekedtem: hogyan fejezhetem ki magamat a legszabatosabban. Te melyik íróhoz hasonlítanál?

– A Cento Novelle Vecchie követőéhez, még inkább a Bocaccio utáni firenzei novellistákhoz, Firenzuolához és társaihoz.

– Bocacciot ismerem, a többi nem.

– A Cento Novelle Vecchie az első európai novellagyűjtemény. Az egyes novellák többnyire arab eredeti után készültek. Egyszerre vagy modern és tradicionális.

– Ne udvariaskodj. Mi sokban hasonlítunk egymáshoz.

– Miben?

– Például abban, hogy kétségbeesésünkben egy tőlünk idegen hallgatóságnak kell írunk. Akiket nem értünk.

*

Ruspoli-Chambrun hercegnőhöz fűződő barátságomról már szó volt könyveimben. Martha de Chambrun francia grófnő és Ruspoli olasz herceg Franciaországban éltek a német megszállás idején. Martha De Gaulle németellenes nő-

mozgalmának egyik vezetője lett. Elfogták és Párizs szövetséges bevételéig börtönben tartották. Biztosra tehető kivégzése elmaradt. A hercegnő úgy vélte: azért, mert férje másodunokafivére volt XII. Pius pápának és a Gestapo visszariadt attól, hogy őszentségét rokona felesége kivégzésével zavarja.

Háború után, a francia politikusok iránt érzett undorból Tanger szabad kikötőjébe költöztek, noha a herceg palotája Rómában áll. Ő maga nem sokat számított. Régebben alighanem kurtizánokat kergetett, jelenleg, már öregen, szüntelenül átjárt Spanyolországba, ahol csak a lóverseny és a bikaviadal érdekelte. A hercegnő szuverén módon uralkodott palotájában és azon kívül is. Mintegy hatvanéves lehetett, magas, karcsú, szépsége emlékével arcán. Gondosan ügyelt rá, hogy vendégei bőséges borraivalót hagyjanak cselédeknek és ha elutazott, akár egy napra is, búcsúzóban végigcsókolta mindet. Ha meghívták vacsorára, az adott időnél legalább félórával később érkezett, mindenkor egy még ismeretlen ékszerrel nyakán vagy fülében. Nagy kertjében illatos fák nőttek és két római szarkofág állt, az egyikén volt gazdája elfekvő szobrával, családtagjaival és Ámorokkal. Palotája bejárata mellett a portásfülkében bámulatos tengeri kagylógyűjtemény, a szalonban a Ruspoli kardinálisok magastámlájú székei. Legjobban a hercegnő páratlan műveltségét tiszteltem. Ericen kívül senkivel a világon nem tudtam így beszélgetni Eüripidész Álkesztiszéről, Delacroix festményeiről, a peloponnészoszi háborúról vagy Muláj Juszeif szultánról, mint vele.

Baj csupán abban mutatkozott, hogy amíg Martha egyetlen pillantásra meg tudta mondani, hogy az ógörög szoborláb előtt melyik évszázad melyik felében készült, vagy ásatást tudott irányítani az újonnan felfedezett föníciai temetőben Meknesz mellett, addig legfőbb kíváncsisága a misztikus, a legendás, a mások és maga által elképzelt dolgok felé irányult. Így például elmondta, hogy egy évvel korábban nagyon beteg volt. „Szellemem, magyarázta, „vagyis testtelen lelkem magasan holttestem fölött lebegett a szobában és nézte hullámat. Aztán úgy határozott, hogy mégis visszabújjik bele.” Szerettem volna megkérdezni: ha lelke testtelen volt, vagyis szeme is hiányzott, mivel nézte testét, de úgy döntöttem, hogy mégsem háborgatom fantáziáját. A szicíliai Diodoroszról, a történetíróról beszélgettünk. Én Diodorosz régi római történelmét a második könyvtől kezdve szerettem, ahol a valóságot írja le, a hercegnő az elsőt ahol Diodorosz az egyiptomi vallásról ír összevissza badarságokat. Filozófusok közül a hercegnő Plótinoszt szerette legjobban, hívó katolikus létére, mert nem látott különbséget feltámadás és az istenségbe való beolvadás között. Bár álomnak mégis Plótinosz filozófiája mondható a legszebbnek.

Ahányszor Marokkóban valahol ásatás indult, dzsipjén utazott a helyszínre, ahol örömmel üdvözölték és ahol részt vett a kutatásban. Ha valami legenda kelt vagy csoda történt – mert így nevezték – ugyancsak leutazott a helyszínre és nemcsak a jelenség után érdeklődött, hanem reális bizonyítékokat keresett. Ericet meg engem, mint senki mást, rögtön érkezésünk után meghívott, hogy kísér-

jük útjaira. Eric szerényen elutasította a meghívást, én pedig elfogadtam. Alig néhány nappal később értesített, hogy a következő reggelen indulunk Taduirtba. A hercegnő érdeklődését Paul Bowles író keltette fel a háddáuákok iránt. Ezek kisszámú, de rendkívül gazdag mozlem szektát képeztek a múltban Agadíren és környékén. Állítólag exoterikus tanokat ismertek és állatokat tudtak hipnotizálni. A lakosság banditáknak nevezte őket és a csendőröket lelövésükre buzdította. Paul Bowles azt állította, hogy sok, talán tizennyolc évvel korábban lent járt Taduirtban. A Grand Hotel teraszán megismerkedett egy ágadíri háddáuákkal. A háddáuák nem a szállodában lakott, hanem a szomszéd parasztot környékezte meg: engedje éjszakára a juhakolban aludni. Hajnalban a szállodás felkeltette Bowlest. „Ha csodát akar látni, jöjjön!” Az országúton, Agadí felé, vagy ötven bárány menetelt egyes sorban. A háddáuák mögöttük jött nyugodt ábrázattal, mondhatni nyeglén sétált, nem kergette őket. „És nem próbálta a paraszt bárányait visszatartani?” – „Dehogyan próbálta,” válaszolt Bowles. „Ott állt görnyedten mert engedelmeskedett Allah akaratának,” mondták. Sem a hercegnő, sem én nem hittünk egészen Paul Bowles szavainak, bár reméltük, hogy nem mer bolondítani bennünket. A hosszú és sáros utakon a hercegnő hideg fölénnyel vezette dzsipjét. Másnap délből értünk Taduirtba. A nyolc szobás Grand Hotel Saharien három asztalos teraszán ültünk. A szálloda öreg tulajdonosán kívül embert még nem láttunk a városban. A tulajdonos bal fülének alsó felét kutya harapta le, mint ahogy Paul Bowlestől tudtuk. Hozzánk ült a teraszon, miután zöld teát hozott nekünk. Csodálkoztam, hogy a hercegnőt, akit a másik hercegnővel, a király hűgával együtt szinte mindenki ismert Marokkóban, sem ismerte fel. Martha kérdésére, hogy mit tud a háddáuákról, visszakérdezett: „Azok kicsodák?”

Később, amikor kivettünk két szobát és a hercegnő megmondta nevét, az öreg szállodás hétrét görnyedt. Visszatértünk asztalunkhoz a teraszon, az előbbinél sokkal jobb teát hozott. Asztalunk mellett állva maradt. Valószínűleg nem tartotta illendőnek, hogy helyet foglaljon egy hercegnő mellett.

– Minő megtiszteltetés! A frank hercegnő, inch Allah, megszállt házamban! Szóval, mint az előbb mondtam, a háddáuák kihaltak időközben. Illetve végeztünk velük.

- Mi volt a baj? kérdezte a hercegnő.
- Hogy a háddáuák nagy titkokat ismertek.
- Miféle titkokat?
- Hogyan kell emberre vagy állatra ránézni.
- Nézni? Miért?
- Hogy az illető személy vagy állat azt tegye, amit a háddáuák akar.
- Szuggerálni, hipnotizálni, így érted?
- Azt nem tudom, micsoda.
- Szóval: nézni állatra, emberre. De miért?

– Hogy az ember kölcsön adjon pénzt a háddáuáknak. Hogy a kecske elmenjen Agadíriba a háddáuákhoz.

– Szóval, hogy tönkretegyék a nagybirtokosokat.

– Szó se róla. A rendőrök nem túrték volna, hogy ezt tegyék.

– Hát mit tettek tönkre?

– A módosabb parasztot. Azon a rendőrök csak röhögtek.

– A parasztok miért nem védekeztek?

– Hogy mertek volna? Ha a háddáuák elől megy és az állatok követik, vagy bikacsökkal kergetik őket. Akkor bandita. De elől senki, hátul meg a közönyös séstáló. A barmok Allah akarata szerint mennek Agadíriba. Nincs mit tenni.

– Mit csináltak?

– Meggyőztük a parasztot, hogy nem Allah, hanem a Sátán vezérli őket. Sokáig eltartott.

– Mikor történt ez?

– Talán tíz esztendeje. Mikor a király meghalt. A parasztok észhez kaptak.

– Hogyan?

– Vacsorára hívták a háddáuákat, de még étkezés előtt agyonverték őket, nehogy vendégbarátsággal állhassanak elő az ítélet napján. A rendőrök is melénk álltak. Lelőtték, ahol látták őket. Még a nőket és a kisdedeket is.

– Szóval nem maradt háddáuák?

– Az utolsó második szomszédom kútjába ugrott üldözés elől. Megnézhetitek. Azóta nem vesznek vizet a kútból és a mártír kútjának hívják. Vidéki jámborok, asszonyok, imádkozni járnak hozzá. Nem mi, nevetett az öreg. Túl vagyunk, Inch Allah, a háddáuákokon.

Egy ideig hallgatott, majd még hozzáfűzte.

– Néha látok egy koldust az útfélen. Rámnéz és pimasz vigyor szalad végig a pofáján. Netán ez is gazdag háddáuák volt egykor, gondolom.

Később a vidék kormányzójának helyettese tette tiszteletét a hercegnőnél. Megnéztük a mártír kútját a szomszédban, majd a helyi iskola francia és arab tanítóit fogadtuk. Marokkói nyelvű tankönyvek hiányáról beszélgettünk. Az algériai vagy tuniszi arabot nem értik helyben, nemhogy az egyiptomit. Később az ebédlőbe az egyetlen helyi televízióhoz jöttek az emberek nagy csoportokban és egységesen Coca-colát ittak. Éjfélkor lefeküdtünk, amikor szélvihar támadt. A finom homok csukott ablak ellenére is beszivárgott a takaró alá. Reggel dézsában kapartam le magamról. A hercegnő viszont friss volt, üde és tiszta, mintha a homokosít csak álmodtam volna.

*

Másnap, a hazaúton, Esszauira után néhány kilométerre a hercegnő megállította kocsinkat. Az út vagy húsz méter magasan vezetett a tenger mellett. Mögötte sötét, feketés pálmaerdő. A kékeszöld tenger, mintha üvegből lenne és úthenger szaladt volna éppen át rajta, bár helyenként a napfény sárga lyukakat fűrt

bele. A hercegnő azért állította meg a kocsit, hogy pár percig gyönyörködjünk. Csak akkor vettük észre a nagyon öreg parasztot. Másfél–két konyhakert nagyságú, fekete földjén állt az út megett és nagyon kimerültnek látszott. Lábánál koponya hevert: a föld, melyen állt, alighanem régi temető lehetett.

A hercegnő lefordította nékem, amit arabul beszélt vele. Ezt a kis földet nemrég örökölte és a tavaszi vetés számára elébb fel akarta ásni. Öreg tagjai azonban nem bírják az ásást és fél is, mert ez a terület nyilvánvalóan pogány temető volt. A hercegnő alkut kötött vele. Martha felásatja a paraszt földjét. Ennek fejében minden tárgyat elvihet, ami tárgyat a temetőben találunk. Martha mindjárt el is ment a kocsival és az öreggel a távoli faluba a dombok közt és onnét két fiatalemberrel és szerszámokkal tért vissza. Kijelölte a kutatóárkot ferdén keresztbe a temetőn és a két fiatal nekikezdett az ásásnak. Később a hercegnő hordozható tűzhelyén feketekávét főztem helyi módon (kilenc kávéskanál kávé öt embernek a felforralt vízbe.) Az útszéli árokban ültünk a tengerrel szemközt. Mi ketten a vizet néztük. Ásásnál rögtön kiderült, hogy a temető nagyon régi és már sokszor kifosztották. Először egy vagy 30×20 centiméter nagyságú, meglehetősen gyatra női fej fele került elő, majd messze tőle a fej másik része... A hercegnő pun, én római, nem nagyon értékes eredetinek tartottuk. Egy ideig érveltünk, míg a délután vége felé, mikor már az utolsó ásócsapásokat végezték, egy szürakúszai tetradrachma került elő. Ami valószínűvé tette, hogy a szobor és az össze-vissza fekvő és egymásra hányt csontok szicíliai eredetűek. Az angol konzulátus kitűnő, nyilvános könyvtárában adatokat kerestem, hogy a szicíliaiak hogyan létesítettek gyarmatot vagy kereskedelmi kirendeltséget ennyire délen Afrika nyugati partján, de semmit sem találtam.

*

A kósza hírek, babonák és legendák közül mégis Atlantisz története érdekelte legjobban a hercegnőt. A legendát ismerték a régi Görögországban; hozzánk érkezett formáját Platón dolgozta fel két könyvében, a Kritonban és a Timaiosban. E szerint Atlantisz nagyhatalmú szigetbirodalom volt a tengerben. Művelt és kulturált lakói azonban egy időben a háborúnak, a hódításnak és hatalmaskodásnak adták át magukat és megtámadták Görögországot. Ez lett a vesztük, mert a görög hadsereg ugyan odaveszett, de Atlantiszt tűzvész, majd a természet egy másik ereje, az áradás pusztította. Elsüllyedt a tengerben. Egyesek szerint Plátó a perzsa birodalom bukását kívánta megjósolni. Mások szerint a kisebb országok területére éhes, háborús nagyhatalmak sorsáról beszélt, hiszen a történet Babilonra éppen olyan jellemző, mint a római birodalomra, Dzsingisz kán országára, a németrómai császárságra, Napóleonra, az angol világbirodalomra, a hitleri Németországra és mindarra, ami még utána következik.

A hercegnő azonban Atlantisz történetét a pusztuláson túl a maga módján képzelte el. Azt tartotta, hogy e művelt, magas kultúrájú és szerinte piramis-építő nép nem pusztult el utolsó szálig a katasztrófában. Egy kis csapat csónakon

megmenekült és Marokkó déli partján kikötött. A tájat nem találták elég termékenynek és letelepedésre alkalmasnak. Ekkor – mintegy 5500 esztendővel ezelőtt – a Szahara területét még apró folyók tarkították és inkább füves térségnek, szavannának volt nevezhető mint sivatagnak. Vándorútnak indultak benne, mint később a zsidók a Sínai sivatagban, míg elérkeztek a Nílus akkoriban még lakatlan völgyébe. Ott letelepedtek, megalkották Egyiptom országát és rögtön építeni kezdték a Kheopsz piramist.

Elképzeléseihez a hercegnő nagyon is reális bizonyítékokat kívánt szerezni. Marokkóban a piramisok nyomát kereste, de ilyesmit nem talált. Számos alkalommal járt Egyiptomban, és francia és algériai katonaság kíséretében hosszú utazásokat tett a Szahara mélyén, még a Tibeszti hegyekben is. Utóbbi útjairól számos tárgyat hozott magával. Ezeket üvegszekrényben tartotta ebédlője falán. Az egyik polcon a sivatagban élő arabok, berberék, tuarégek, négerék és más törzsek cserépedényei, poharai, tálai, nyakláncai és gyűrűi heverték nagy számmal. Primitív népek jellegzetesen primitív, olykor mégis erőteljesnek tűnő munkái. A másik polcon mindössze pár tárgyat számolhattam össze, köztük egy tört tányér negyedét, egy kulacs felső részét, faragott ébenfa dugóval, mely férfiarcot ábrázolt, ami nem lehetett mozlem munka és hasonló csonka használati tárgyakat. Valamennyi magas művészi munka volt és semmiképpen sem származhatott a sivatag jelenlegi avagy múlt lakóitól, bár a hercegnő a sivatagban találta őket. „Csak az atlantidák készíthették vándorútjukon,” állította a hercegnő. Állítására egyéb bizonyítéka nem akadt; de igaz, hogy ellene sem tudott senki valamit felhozni.

A következő fordulatot az Atlantidák ügyében Ménessy doktor hozta. Ménessy Kálmánt, mikor 1944 legvégén mint fiatal orvos a debreceni új kormány szolgálatába állt, a szovjet titkosrendőrség minden ok és indok nélkül letartóztatta és egy Moszkva melletti koncentrációs táborba zárta. A tábor szörnyű viszonyait Ménessy doktor rabtársa, Slipy görög katolikus püspök – később bíboros – enyhítette, aki bátorságával és szociális érzékével a rabok közt olyan viszonyt teremtetett, mely Recsken ugyan ismert, de a Szovjetunióban teljesen ismeretlen volt. Tizenegy évvel később, Sztálin halála után a tábor lakóinak még nagy része élt, amikor szabadultak. Érdekes, hogy Slipy kardinálisra, másokkal együtt, még én is emlékeztem. A televízión ugyanis láttam XXIII. János pápa koronázását. Az öreg Slipy bíborosnak már nem maradt ereje, hogy térdre essen és őszentsége, a pápa felállt hordszékéből, lehajolt és megcsókolta az öreget.

Ménessy a forradalom után Spanyolországba került, könyvet adott ki, melyben megírta fogsága szenvedéseit. Később átkerült Marokkóba, megtanult arabul, és, mint orvos és ember, Husszáin király és Ruspoli hercegnő bizalmába került. Mikor az utóbbi szalonjában megismerkedtem vele, nem értettem, hogy ez a mulatós, italos, nótás, sőt nótafás és anekdotás magyar hogyan juthatott ilyen közel a mór királyhoz és a francia hercegnőhöz. A szalonban folytatott beszélge-

tésből úgy tűnt, hogy Ménessy, jókedvből és udvariasságból, elfogadja a hercegnő elképzeléseit az atlantidákról, feltehetőleg azért, hogy nyugta legyen. De amikor Martha egy pillanatra kiment a szalonból, olyan lelkesen nyilatkozott a képzelt piramisok létéről, mintha Kheopsz gúlája előtt álltunk volna. Egyébként Ménessy búcsulátogatásra jött el Tangerbe a hercegnőhöz, mert a király, holmi titkos megbízással, Tiznitbe küldte, messze Dél-Marokkóba.

Néhány héttel később a hercegnő levelet kapott Tiznitből. Ménessy doktor írta. Gazdag marokkói birtokostól meghívást kapott hajó és halászkirándulásra. Esszauira kikötőjéből indultak. A Tafdney foktól 27 kilométerre dél felé, mintegy százhusz méter távolságra a parttól, a hét méter mély vízben piramis köveit pillantotta meg. Pontosabban, a szabályos négyszög rajzát látta, mely az összedőlt, vagy elhordott, vagy a vízben elpusztult piramis alapjául szolgált. Ezek a kőcokkák természetesen csak egy-két centire állnak ki a talajból a vízben. Ő nem végzett méréseket, de vázlatot készített a partról, hogy a hercegnő könnyebben rátaláljon, amikor megkeresi. Levele végén Ménessy gratulált a hercegnőnek, amiért mindent tud az atlantidákról. Még azt is, hogy a piramisokat építettek, amerre jártak, 5500 esztendővel előttünk! Ő maga még most sem tudja elhinni, hogy az első, aki Marokkóban piramist talál.

A hercegnő, teljes nyugalommal ugyan, de némileg ünnepélyes lett. Csak finom, keskeny ajka remegéséből láttam, hogy boldog. Én magam azt gondoltam, hogy Ménessy doktor részeg lehetett, amikor a piramist látta, vagy amikor a levelet írta. Arra nem gondolhattam, hogy a hercegnőt bolondítani meri. Másnap reggel indultunk; a hercegnő nagy csomagot rakott a dzsipbe. Késő este megszálltunk Esszuirában. Következő reggel Martha etiópiai kálákból gyönyörű koszorút vásárolt, aztán két hálófülkés, motoros-vitorlás bárkát bérelt a tulajdonossal és fiával, végül a város legjobb francia vendéglőjéből ételt-italt küldetett a hajó hűtőjébe. A moselli bort és a konyakot a tulajdonos rémülettel szemlélte, de a hercegnő erélyes természetét senki sem merészelte kihívni. Hosszú ideig tartott, míg a kijelölt helyre leértünk, mert a motor elromlott és a kedvezőtlen irányú, délkeleti szellő sem használt hajózásunknak. Végül a hajósgazda kijavította a motort és megérkeztünk a kijelölt helyre. Lehet, hogy Ménessy viharos vagy rossz időben látta, de ezúttal, szélcsendben és homokfúvás nélkül egyáltalán nem hasonlított a küldött vázlatához, attól eltekintve, hogy az is tengerpart volt. Legfeljebb, hogy a hercegnő távcsővel látta messzebb jobbra a 165-ös mérföldkövet. Ez a vázlaton is látható volt, de más helyen. (és mitől 165 mérföldre?)

A hercegnő a hajó tatján lévő díványon ült és elcsavart derékkal nézte a vizet, míg én a bárka orrában feküdtem hason és figyeltem a vizet alattam. Mintegy 300 méter szélességben másfél órán át jártuk be, a parttól merőleges csíkokban a víz színét, újra meg újra, de semmit sem találtunk, bár a tenger fenekét kitűnően láttuk. Részeg volt-e Ménessy, kérdeztem újra magamtól, de szerencsére nem szóltam semmit. A hercegnő parancsot adott a hajósoknak, hogy próbálkozzunk

odább, balfele, ami egyáltalán nem felelt meg a vázlatnak. Amikor legelőször elhúztunk a hajóval vagy 110 méterre a parttól, mindketten megláttuk a négyszöget, még hozzá ugyanabban a pillanatban. „Megvan”, kiáltottam. „Hurrah,” szólt a hercegnő. Pontosan megfelelt Ménessy leírásának. Egy 6×6, vagy 5×5 méteres, egyenlő oldalú négyszög szélét láttuk, sárgásfehér kőkockákból, melyek pár centiméterre álltak ki a tenger fenekéről. Lehetek egy ház alapja, vagy egy parti őrtorony emléke, mely négyszögűnek indult és egy méter magasan lett kerek, mint néhány megmaradt őrtorony a Földközi tengeren. Ha piramis alapjául szolgált volna, úgy ez a piramis 8–10 méternél aligha lehetett magasabb. Akármi is volt, egykor a tenger partján állhatott. Nem csúszott a vízbe, mert ez lehetetlen, hanem a tenger öntötte el százméternyire a partot az elmúlt idő alatt, ami aligha mondható ritkaságnak. Martha eleinte jó negyed óráig nézte a négyszöget és a kálavirág-koszorút bedobta a vízbe. Lassan kiúszott a nyílt tengerre, azután visszajött és néhány óra múlva a partot verdeste. Ezután mindjárt a hercegnő vagy harminc fényképfelvételt készített a piramisról. Utána visszahajóztunk két kilométer messzire, ahol a homokdombon kunyhót láttunk. A fiatal halász hálót foltozta, míg felesége a kunyhó oldala mellett, vastűzhelyen vacsorát főzött. A férfi tudott a piramisról – romnak nevezte –, de felvilágosítást csak annyit tudott adni, hogy elég mélyen fekszik ahhoz, hogy csónakjának vagy más vízi járműveknek árthasson. Nagyobb hajók úgysem közlekednek errefelé.

Visszamentünk és horgonyt vetettünk a piramis mellett. Martha előszedette a hajó frizsiderében eltett nagyszerű ételeket: a zellerrel és majonézzal összevágott garnélát Chateaubriand-t, a tálat 12 finom sajttal, a csokoládé- és gesztenye-tortákat. Kínáltuk a hajósokat is, de azok előnyben részesítették a kenyeret és kását a hitetlenek ételénél, pedig bőven akadt számukra is. Később, mikor már besötétedett, Martha előkereste csomagijából a 12 óriási templomgyertyát, melyeket Tangerből hozott. Félkörben kirakta a hajó farán és meggyújtotta őket.

– Ma éjjel, magyarázta, az atlantidák emlékét ünnepeljük. Nem tudom, hány istenséget tiszteltek, de ha ugyanazok lettek volna, mint az egyiptomiak, úgy megszámlálni sem tudjuk őket. Mi keresztények egy istent ismerünk, avagy pontosabban hármat, amit kevésnek tartok gyertyagyújtásnál. Megyek tehát a görög istenekhez, tizenketten vannak, ami nem sok nekem, nem is kevés.

Gyönyörű éjszaka szállt reánk. A hajós és fia a kötélcsomókon aludtak a hajó orrában. Mi a hajó farában virrasztottunk reggel háromig. Martha hol imádkozott, hol beszélgettünk, hol bort, majd whiskyt töltött. Az ég bal háttérének sarkában, mint egy nyúlványban hátrafelé, néha alig látható, lila pontok gyulladtak, egy pillanatra Jupiter-lámpává fényesedtek és eltűntek. Talán a Kanári szigetekről üdvözöltek bennünket. Csillag ezrével fénylett. Jóval tarkábbnak tűntek, mint máskor és hirtelen tőlünk is, egymástól is különböző távolságban világítottak az úrból. A Tejút is megnyugtatóan ragyogott. Marsilio Ficino jutott eszembe, aki azt írta: ha az emberiség majd ellankad és kifárad, akkor a Tejút, ez a hatalmas

spermatartály ömlik nyakunkba és felfrissít bennünket. Láttuk, hogy a világ csupa mozgás és az ég szakadatlanul forog köröttünk, a mozdulatlan sarkcsillag pedig megőrzi mérsékelt, barátságos ezüstjét.

Amikor lefeküdtem, észrevettem, hogy ágyainkat a másik kabinjától csak papirosfal választja el. Hallottam a hercegnő minden mozdulatát. Jóval előttem aludt el. Később, álmában, ismételt néhány szót. Eleinte nem értettem, aztán mégis rájöttem:

– Minden illúzió, mondta kiábrándultan.

*

Szállodámtól északra, mintegy hét kilométernyire feküdt a Cap Malabata. Ott aztán északról végleg kelet felé fordult a part iránya, Ceuta, Algír, Tunisz felé. Az út és a part között változó szélességű, bokros sziklás, dombos térség terült el, ahol alig néhány viskó állt. A terület erotikus vonzóereje miatt vált közismertté. A szezonban, vagyis áprilistól szeptember végéig kizárólag fiatalok látogatták. Mozlem lányt vagy nőt soha egyetlen egyet sem láttam arra járni, de annál több arab fiatalembert, angol vagy skandináv lányokkal, továbbá európai párokat, vegyesen vagy két férfit, két nőt és magános voajőröket. A szerelmesek itt fürödtek parányi, homokos öblökben vagy ugrottak a magas szikláról a tengerbe, apró tüzeket gyújtottak összekeresett ágakból, főztek maguknak, napoztak és szeretkeztek a nagyon gyér, mondhatni átlátszó bokrok alatt. Az arab fiatalok kivétel nélkül fürdőnadrágot hordtak, az európai férfiak és nők többnyire meztelenül fürödtek és napoztak. Marokkói törvény azt szigorúan tiltotta, de rendőr, parti őrkatoná soha erre nem mutatkozott, szép női mellet viszont sokat láthattam.

A kétszer hét kilométeres utat Cap Malabátára oda és vissza hetenként háromszor-négyszer megtettem, nem annyira egészségügyi megfontolásból, mint azért, mert szeretek járni. A szirtfokon, magasan a tenger fölött, tea és kávéház állt. Látogatottságáról a turistaipar gondoskodott. Nem akadt idegenforgalmi iroda, mely utasait rövid látogatásra ne hozta volna ki, hogy a közeli spanyol Algecirasban és a Földközi tenger hihetetlen kékjében gyönyörködjenek. A vendégek többi, a turistákhoz sehogysem illő része tangeri motorbiciklis fiatalember volt, akik nagyrészt az alvilághoz tartoztak. Ezek a teaház másik, nemkilátós részén ültek és rendszerint kártyáztak, mindig sok pénzben. Hogy miért választották összejövételük helyét ilyen messze Tangertől, azt nem értettem. Talán azért, mert rendőr erre nem járt. Vagy mert a pincér kitűnő és aránytalanul olcsó marijuanával szolgált. A turisták nem érdekeltek. Átültem a fiúkhoz, a teaház másik oldalára.

Ott ismertem meg Tahírt, pontosabban: ott ismerkedett meg velem Tahír, abban a reményben, hogy írni-olvasni tanítom. Tahírnak, a fiatalemberek többségével ellentétben, nem volt sem pénze, sem motorkerékpárja, bár kétségtelenül az alvilághoz tartozott. Nagyon szemrevaló külsejű, mélyszemű, apró orrú, magas berber fiatalember volt, aki korát nem tudta megmondani. Legfeljebb 28 le-

hetett. A város egyik ruhakereskedője ígérte neki: ha megtanul írni és olvasni, alkalmazza üzletében. Ezért történt, hogy hívás nélkül asztalomhoz ült, nyomban megkért, hogy tanítsam és nyomban elmondta élete történetét. Minden szégyenkezés nélkül, hogy megnyerjen.

– Tudod, Melilla spanyol terület Marokkóban. Ott minden kétszer olyan drága, mint nálunk. Mi tíz kilométerre éltünk Melillától. Apám, öt fivérem, meg néhány lány. Én voltam a legfiatalabb. Addig idősebb bátyám kísért a tevét Melillába. Vajat, sajtot, túrót és zöldséget vitt a kereskedőnek. Csempészúton a hegyen át, hogy ne kelljen vámot fizetni. Mondja apám bátyámnak: „Szu’ud, te már eleget kísérted a tevét. Most Tahíren a sor.

– Ez mit jelentett?

– Este elindultam a tevével. A hegyen át, úttalan úton, de ismernem kellett a járást. Minden fát a sötétben. Az erdőben jutott időm, hogy három órát aludjak. A tevét a fához kötöttem és fenn a fán aludtam.

– Miért fenn a fán?

– Hogy a teve meg ne harapjon.

– Miért nem tettetek szájkosarat a tevére?

– Szájkosárra nem jutott pénz. Mi csak fuvarosok voltunk. Éjjeli sétának hívták. Alig valamit fizettek. Reggel bevittem az árút a spanyol kereskedőnek és visszamentem.

– A hegyen át?

– Hogyan másként? A Guardia civilen át? Délre otthon voltam, alkonyra újra indulhattam. Így ment napról-napra, míg meguntam.

– Mit csináltál?

– Ide szöktem Tangerbe. Egy ideig éheztem. Aztán jövedelmező, gyalázatos foglalkozást vállaltam.

– Mit?

– A Café de Parisban ültem. Ott mindig találtam fiatal, angol vagy skót buzit.

– Jól fizettek szolgálatért?

– Másként mind gondolod. Szállodájukban vetkezéskor pofájukba tömtem a gatyájukat, a zoknival jól körülkötöttem, hogy ne tudják kiköpni. Hátrakötözött kézzel hasra fektettem őket az ágyon.

– Miért?

– Hogy két hordár segítsége kelljen ahhoz, hogy felkeljenek – röhögött Tahír.

– Elvitted a pénzüket?

– Angol fiatalember két ruhát hoz magával nyáron. A szebbiket vettem magamhoz. Pénzéből csak keveset, hogy ne haragudjon reám. Meg a szép óráját, ha ugyan volt neki.

– Meddig csináltad ezt?

– Három évig. Persze a szálloda portása is kapott a pénzből meg a rendőrség. Baj akkor lett, amikor az angol követ unokafivérét vetkőztettem le. Arany ciga-

rettatárcáját is elszedtem. Másnap reggel már elfogtak, amikor a cigarettatárca még nálam volt. Egy évet kaptam. Fenn a kaszában töltöttem. Rettenetes volt. Három hónapja szabadultam. Megfogadtam, hogy soha buzikkal nem állok szóba. Azóta nincs állásom. Szeretóm tart el. A kis szobában, ahol lakunk, két ágy, más semmi. A másik ágyban a lány két kishúga. Lesik, mikor öleljük egymást. Akkor felállnak ágyukra, biztatnak, vihognak és rohadt gyümölcscsel dobálnak.

Könyörgően nézett rám:

– Taníts meg írni-olvasni.

Tahír ereje és Erichez meg hozzám való ragaszkodása hihetetlennek tűnt. Erejénél is nagyobbak látszott mozdulatainak ügyessége és gyorsasága. Mindig azt hittem, hogy gyorsított felvétel pereg le előttem, ha egy helyiségbe bejött, leült, evett. Egy alkalommal két gyors lépést tett a terített asztal előtt és közben fel emelte a whiskys üveget, lecsavarta a dugót, nagyot húzott belőle, visszacsavarta a dugót és az üveget pontosan visszatette a helyére. Berber ösztönei is csorbítatlanul öröklődtek benne. Eric sokszor vitte magával a piacra, nem azért, mintha a bevásárlás terhét nem bírta volna. Egy sárga- vagy görögdinnyehalom előtt Tahír ujjal mutatott az egyik dinnyére. Világos, hogy az bizonyult valamennyi közül a legédesebbnek, pedig a választottnál sokkal különb külsejűek is voltak a halomban. Ugyanezt tudta tenni gyümölcscsel és más főzelékfélékkel is.

Nem szűnő és láthatóan örömteli szolgálataiért egyszer meghívtuk vacsorára, amit óriási megtiszteltetésnek vett. Igaz, hogy a vacsora nagy részét ő ette meg és a három üveg borból kettő és egyharmadot ő ivott meg. Egy hónappal később, a harmadik vacsora meghívás alkalmával berendezkedni próbált nálunk és megkérdezte, hogy a második szobát – abban én aludtam – nem vehetné-e igénybe szeretőjével? Ezután nem hívtuk többé vacsorára, de szívesen vettük, hogy olykor feljár. A mohamedán vallás iránt teljes közönnyel viseltetett, ami arabnál ritka, de berbernél nem. Kinevette a kalmárokat, akik az utcán lihegve, verejtéküket törölve szaladtak a mecsetbe és megjegyezte, hogy ő oda még nem tette be a lábát. Ramadán idején viszont hozzánk járt fel cigarettázni. Ilyenkor kitűnően szellőző, de ablaktalan fürdőszobánkba zárkózott. „Ide nem lát be Allah,” mondta elégedetten. Ugyanekkor Tahír rendkívüli érdeklődést mutatott a kereszténység iránt. Kívánságára Eric egy napon elkísérte az anglikán templomba. A hétköznapi lezárt épületet kinyitatta a templomszolgával. Ezért Tahír Eric hatalmát emberfölöttinek képzelte, mert, mint megjegyezte, Hasszán király, Erzsébet angol királynő kérésére sem nyitattott volna ki egy mecsetet, hogy megnézzék. Odabent a templomszolga magukra hagyta őket. Eric a szentély berendezését magyarázta el, majd megkérdezte Tahírt: mi lenne, ha ellopnák azt oltárterítőt? „Aki ilyesmit tesz mecsetben vagy templomban,” válaszolt Tahír, „azt harmadnap délből Allah villáma porba sújtja.”

Az írás-olvasás tanítása jóval lassabban haladt, mint reméltem. A kezdeti nehézségek óriások módjára leselkedtek ránk és kaszaboltak bennünket. Tahír

biztosított, hogy francia nyelven akar „írni-olvasni tanulni”, de nem tudta, mit jelent az olvasni ige.

Egyszer, kezdetben meg is kérdezte: „nézd, az az ember papírlapokat (újságot értett alatta) tart maga előtt és némán nézi őket. Ezt hívják olvasásnak?” Azt hitte, hogy a főzeléket nem Les Legumes-nek, hanem Les gum-nek hívják. Mondom neki: a les csak névelő. Feleli ő: mi a névelő? neki például mi a névelője? Amikor az „a” betűt először leírtam a papírra, azt hitte, mókázom vagy rajzolgatok. „Betűt rögzíték,” mondtam. „Mi az, hogy betű,” kérdezte.

Végül, nagy nehezen odáig jutottunk, hogy Tahír a francia boltok feliratának egy részét el tudta olvasni, némi gondolkodás után, ki tudta mondani. A ruha-kereskedő számára ez nem volt elég, de az autójavító üzem vezetője behívta garázsába, mivel kifutófiúnak akarta alkalmazni. A történeteket, elutazásunk előtt pár nappal, Tahír a következőképpen mondta el:

– „Kifutófiúnak nem fizetünk sokat,” magyarázza nékem az üzlet tulajdonosa. Én meg a hat autót nézem, és hirtelen tudom, hogy mindegyiknek mi a baja. Nem tudom, honnan tudom. Mondom a tulajnak: annak a kék kocsinak a karburátorával van baj. Honnan tudod, mikor igaz? Végig a többi kocsin is. Az utolsó kettőt ő még nem vizsgálta. Megmondom a sérülést. Utánanéző. Tyúha, mondja. Felfogadott. Háromszor annyit fizet, mint a kifutónak.”

*

Alec Waugh írónak – öccsét Evelyn Waughnak nevezték és sokkal jobban ismerték – felesége Virginia Sorensen író volt. Hosszú ideje éltek Tangerben. Ám Tangert Brightonnak vagy Portsmouthnak is hívhatták volna, mert Waughék társasága, háztartása, érdeklődése, szinte mindene olyan volt, mintha Dél-Angliában éltek volna. Marokkó iránt érdeklődést nem mutattak és feltételezhetően azért laktak itt, mert jövedelmükből Angliában nagyon szerényen, itt pedig kényelmesen élhettek. Ami természetesen sohasem került szóba. Alec tíz esztendővel volt csak idősebb nálam, de roppant kényelmű lakásában, porto, gin vagy whisky mellett úgy beszélgettünk, mintha VII. Edvard király idejében élnénk, azaz az egyetlen különbséggel, hogy a házigazda angolok mellett kis számban kultúráltabb európaiakat is megtűrt. Franciákat, mint a hercegnőt, már nehezen. Alec apja, Arthur Waugh angol kiadó és kritikus volt és fia a szigetország irodalmának múltjáról, sőt jelenéről is mindent tudott, olyan szabályok és erkölcsi ítéletek szerint, mintha az első világháború előtt volnánk. Így társalogtunk, kellemesen, sőt mulatságosan arról, ami volt, de nincs, sőt talán nem is volt. Érdekes, hogy 23 esztendő fiam, aki nyáron lejött látogatóba és a legmodernebb – és leg hamarabb eltűnő – eszmék, irányok és mozgalmak rabja volt, egy pillanat alatt összebarátkozott a nála közel hatvan évvel idősebb Alec Waughval. Waugh anyyira megszerette a fiút, hogy az angol klubban rendszerint vele ebédelt, a fiam pedig, alig néhány évvel Waugh halála után, emlékére és tiszteletére – fiát – azaz unokámat Alecnek keresztelte.

Egy éjszaka az angol bárban ültem Erickel és Erényi Aurórával. A szomszéd asztalnál vegyes – marokkói és angol – társaság mulatott: a király húga, Ájsha hercegnő, akiről a pletyka azt állította: hogy az egyetlen marokkói nő, aki írni-olvasni tud, bár ritkán olvas, és barátai nagyrészt fiatalok. A bár angol gazdája nagy rózsacsokrot hozott ajándékkul Ájshának. A hercegnő nézte szórakozottan a virágokat az asztalon előtte, aztán letépett egy rózsát és csók jelzésével átdobta Auróranak. Mindenki tapsolt. Ekkor az asztalok között, mintha fej csúszott volna végig rajtuk, nagyon alacsony, bajszos férfi érkezett meg és szó nélkül asztalunkhoz ült. Tennessee Williams volt, alighanem korunk egyik nagyobb drámaírója, akit Eric Taorminából, Auróra Tangerből ismert, én még nem. Auróra már többször panaszkodott – vagy dicsekedett? – nekünk, hogy Williams nem maga telefonál, hanem vele hozatja magának a fiút Kenitrából. Hamarosan ennek lettem tanúja. Rövid hallgatás után Williams, aki láthatóan részeg volt, italtól, kábítószertől vagy mindkettőtől, kézbe vette Auróra csuklóját és csókolni kezdte.

– Így prezentálom magamat, kezdte és nagyokat fújt. Drága hölgyem, vagy kisasszonyom, kit jól ismerek, telefonáljon megint Kenitrába. Küldjenek nekem éjszakára egy amerikai fiút. Ne olyan finom úrifíút, mint múltkor, hanem kövéret és drabálist.

Ezzel felállt és a hercegnő társasága felé fordult:

– A boy, a boy, all my plays for a boy!

Eric és közém ült vissza, mialatt Auróra telefonálni ment – nem először tette, és nem is utoljára. Holott Auróra igazán nem tűnhetett kerítőnőnek és csupán a nagy író iránti tiszteletből telefonált. Williams pedig nem volt szemérmes, mint ahogy a III. Richárdból vett idézzettel is jelezte. Aztán, mintha írói jelentőségét akarná bemutatni, ami teljesen felesleges volt, hosszan sorolta amerikai ismerőseit, akik dicséretükkel halmozták el és akiknek nevét nem is hallottuk még. Végül megérkezett a kövér fiú Kenitrából és Williams eltűnt vele.

*

Jeoffrey Markham tengerészkapitány villájába a hercegnő vezetett el, „a dupla érdekesség kedvéért,” mint mondta. Negyvenöt év körüli, vidám férfi volt. Az előszobából nyíló helyiségben, az első nagy asztalon elől Hans Christian Andersen híres ólomkatonájának mása állt, mögötte pedig, az asztalok során végig a szobákban, ólomkatonák, a házigazda szerint több mint százhuszezer. A kis katonák szakaszokban vagy századokban sorakoztak fel. Akadtak spahik, ulánusok, napóleoni gárdisták, Tang-kori gyalogosok, római legionáriusok, keresztes vitézek, Dzsingisz kán lovas mongoljai, pápai testőrök a Raffael rajzolta gyönyörű egyenruhában, amerikai és német egyenruhák az utolsó háborúból és minden más elképzelhető és el nem képzelhető.

Jeff elmondta, hogy fiatalsága óta foglalkozik ólomkatonák gyűjtésével és konyhaművészettel. Nemrég járt Nyugat-Ausztráliában, hogy a parti őrség új egyenruhájáról, ólomkatonákat csináljon, mert ilyenek nem voltak még kaphatóak. A következőkben Paraguayba szándékszik kimenni, ahol a katonaság egy része új uniformissal kísérletezik. Ezután kikísért bennünket a hatalmas konyhába, ahol felesége, egy csinos japán nő fogadott európai öltözetben. Alacsony puffokra ültünk a kis asztalka köré. Mellettünk nyílt tűzhely, rézláncokon lógó nagy üstökkel, odább kenyérsütő kemence, villany, gáz és kínai tűzhely vasedényekkel.

– Kora délután jöttetek, magyarázta Jeff, így csak ezt a semmiséget készíthettem.

A sütőből nagyformájú, barnára sült krumplisgombócokat húzott elő. A gombócok belsejében spárga, zellerszár és hasonló finomfőzelékek vajjas-tejszínes mártásban.

– Thai földön tanultam a készítés módját, vagy tizenöt évvel ezelőtt, amikor még Sziámnak hívtuk az országot.

*

Jaqueline d' Amboise kisasszonyhoz Ericet is, engem is szoros barátság fűzött. Az egyetemen és a kormányánál Ottawában Jacqueline rendkívül sokat tett értem, angol előadásaimon pedig gyakran adta elő verseimet angol és francia fordításban. Szerelmi életét ugyanekkor tőlünk külön élte le és csak időnként nevezte meg pillanatnyi szeretőjét, ha az illető egy rövid időre feltűnt a homályból. Igaz, hogy ugyanekkor, a nagy korkülönbség ellenére is, sokszor csókolódtam a szép leánnyal. Meg is jártuk. Mikor hosszabb tartózkodás után Vancouverből visszajött Torontóba, szobámban hosszabb, – de nagyon is illedelmes – csókolódzásra ültem össze vele. Utána vettem észre, hogy a stathiphilum virág, mely velünk szemközt állt a padlón és legalább egy hónapig nem hervadt volna el, most szárán meggömbülve csügg. Képzelműm, gondoltam. Másnap is csókolódtunk az adott helyen. Estére már látszott, hogy a virág hervadásnak indul. Másnap a másik szobában csókolódtunk, ahová, úgy reméltük, a virág nem lát át. Próbálkozásunkat siker kísérte: harmadnapra a növény teljesen kiegyenesedett és tovább virult.

Jaqueline írt Torontóból, hogy szeretne meglátogatni bennünket. Visszaírtam, hogy jöjjön júliusban vagy augusztusban, repülővel Madridon keresztül. Madridban szálljon ki egy napra és nézze meg a Prado festményeit, mindenek előtt Hieronymus Bosch hármass oltárképét. „Így is lesz,” felelte. Tanger repülőterén vártam előre jelzett érkezését, ám hasztalanul. Két nappal később érkezett meg, késő este.

– Te vagy a hibás, Djuri, jelentette ki. Madridban a Múzeumba akartam menni a festmény miatt, de az épület előtt megismerkedtem egy spanyol fiatal-

emberrel és ágyában találtam magam. Ha te nem csábítasz a Prádóba, már két napja itt lennék.

A repülőtérről elvittük Jaquelinet a Hotel Marco Polóba. A főúton állt, elegáns bárral és nem sok, de szép szobával. A padláson vagy tizenkét arab fiatal-ember lakott egy nagy hodályban, ahová idegent sohasem engedtek fel. A fiúk nagy része felesleges volt a kiszolgálásban; a német tulajdonos azért tartotta őket, hogy nyaraló leányok és asszonyok rendelkezésére álljanak. Egy részük a bárnál vagy a kiskertben ücsörgött, mindig diszkréten kerülve a feltűnést. A hórihorgas német ezeken kívül rendelkezett egy sűrű, feketeszakállú szeretővel, akit arab létére Jimnek vagy Jimmynek hívtak. Kétülékes, szép versenykocsi birto-kosa volt és úgy tekintett önmagára, mint a szálloda tulajdonosára. Ugyanekkor, és jól láthatóan, a szálloda német tulajdonosa sem hagyta magát.

Másnap délben, miután Jaquelinet nem jelentkezett, bementem a Marco Polóba megkeresni. Szobájában feküdt az ágyon, teljesen meztelenül. Jaquelinet sohasem láttam meztelenül, még fürdőruhában sem – nem szerette a strandot –, csak egy festményen szobája falán, bár az olyan trágárnak tűnt, hogy nem hittem neki. Sokkal szebb volt így, mint ruhában. Miközben jajgatott és forgolódott, próbáltam megállapítani, hogy félindián származását teste miként jelzi. Legfeljebb csukló és bokacsontja hossza, állapítottam meg. Bőre fehérebb volt a fehér emberénél és semmi rózsaszínység.

– Mi van veled?

– Nem látod? Hát nem látod? Tegnap késő éjszaka bejött hozzám Jimmy, ez a vadállat, és megerőszakolt.

Aztán kijavította magát:

– Az erőszak kifejezés persze némi túlzás. A fájdalomtól alig tudtam aludni és most is csupa görcs az altestem.

Leszaladtam a gyógyszerészhez és görcsoldót meg két aszpirint ettettem vele, amitől jobban lett.

– Öltözz fel és gyere velem ebédelni, ajánlottam.

Jaqueline megnézte az órát karján és nemet intett:

– Tíz perc múlva Jimmy jön fel hozzám, sóhajtott.

A következő napokban szerte a városban beszéltek, hogy a Marco Polo német tulajdonosa, Harrer és szeretője, a vastag Jimmy között kitört a féltékenység és hogy Harrer lakásán rendszeresen verekednek. Jaquelinet ez nem érdekelte. Ami bántotta, a tangeri nyári meleg volt, miután addig soha nem hagyta el Kanadát és nyáron Ottawánál is északabbra menekült. Ezen úgy segített, hogy a megengedettnél is lengébb öltözetben járt, ami udvarlói számát megsokszorozta, holott, arabok közt sem nő, sem férfi nem mutogatta még alkarját sem. Egyszer Jimmy kétülékes versenykocsiját láttam az úton a hegyek felé robogni. Jaqueline fedetlen mellel ült a vezető Jimmy mellett. Néhány perccel később találkoztam Larbi-

val, Harrer padlásának legrokonszenvesebb lakójával, akivel Jaquelinnek időközben ugyancsak viszonya volt.

– Képzeld el, panaszkodott, Jaqueline, ez a démon, egészen megbolondított. Látásomat is tönkretette. Ahogy most Jimmyvel elvágatott a kocsin, bujaságomban úgy tetszett, mintha meztelen volna a melle.

Egyébként azonban Jaqueline angol vagy francia társaságban, Erzsébet királyné születésnapján a konzul palotájában és velünk kiránduláson Ceutában, Tetuánon, Gibraltárban és másutt mint kifogástalan úrileány viselte magát.

*

Soukrival a következő alkalommal az utcán találkoztam össze.

– Gyere a teaházba, mondta és átkarolt. Múltkor adósod maradtam a marokkói felszabadító mozgalom történetével. Hogyan érzed magadat minálunk?

Jellemző, gondoltam. Fontosnak tartja, hogy Marokkó felszabadításáról írjak, de a magyar forradalom iránt semmiféle érdeklődést nem mutat. Ez a nacionalizmus. A magyar nacionalizmus sem más.

– Ott hagytuk abba, kezdte Soukri, mikor leültünk a teaházba, hogy a spanyolok 1912-ben elfoglalták Marokkó egyik kis részét északon, a franciák a déli részt, Fezt, Meknest, Rabatot, Casablancát, de nem Marrakest és a sivatagot.

– Helyes, mondtam és rögtön feladtam a számára kínos kérdést. Mi a véleményed a franciákról?

Soukri nyugodt maradt és kinyújtotta lábát az asztal alá.

– A franciák felszabadították a rabszolgákat, de nyomorúságukon nem segítettek. Költözési jogot adtak azoknak, akiknek nem volt hova költözni. Ugyanekkor vasutakat és utakat építettek, kórházakat és iskolákat nyitottak meg, néhány várost megtisztítottak az évszázados mocsoktól. Ez mind nagyszerű volt. Ugyanekkor vigyáztak rá, hogy gyarmat maradjunk és ne teremtsünk ipart magunknak. Nemhogy a fürdőkádakat és a gyógyszert, de még a gyufát is Franciaországból és Belgiumból kellett hozatnunk.

– Tudom, mondtam. 1940-ben itt éltem Casablancában, az angol blokád idején. Maláriámra nem kaptam kinint és az előző napi faszén-hamuban kerestem parazsat a konyhában.

– Az állami adminisztrációt a franciák vették kézbe. A nagybirtokot segítették, nem a paraszt nyomorát.

– Mint a szultánok, jegyeztem meg.

– A francia főtisztviselők gyermekei nem játszottak a szultán mocskos kölykeivel. V. Mohammed hatalma csupán vallási maradt. Ezt egy öreg honfitársam régebben úgy mondta: Ramadán végén rabati kertjében a szultán mindig meglátta a hold sarlóját, mikor az még nem kelt fel.

Eszembe jutott, hogy régen én is megkérdeztem egy marokkói tisztviselőt: mi a szultán feladata? Pusztán egyházi, felelte. Alkonykor zárt rabati kertjében lovagol körbe, elől a nyeregben egy lány, azt is meglövigolja őfelsége. A magas mina-

retből csak a müezzín látja. A hívők várnak az estimára a mecset előtt, később jár, de várni kell, míg a szultán elkészült feladatával.

Egy pillanatig gondolkodtam, elmondjam ezt Soukrinak, de közben rájöttem, hogy nem mondom el, a történet aligha igaz és V. Mohammed nagyon jó ember volt.

– Marokkó déli részét a franciák néhány évig nem foglalták el. Délen lényegében Marrakes pasája, Ibn Gláui, egy volt sivatagi rabló volt az úr, ki vágató lóról hátrafelé is sikerrel tudott lőni. De nem ez volt egyetlen jelessége.

– Ismertem, szóltam közbe.

– Hogyan?

– 1940 végén és 41 elején Marrakesben éltem. Az Universel kávéházban verset írtam. Nem tudtam róla, hogy a pasa kéme a kávéházban látta, mit csinállok és jelentést küldött a pasának, hogy a kávéházban egy idegen fiatalember a sorokat nem írja végig. Ebből a pasa megtudta, hogy költő vagyok és meghívott vacsorára. Tudta, mi illik.

– A történelem következő részét a franciák másként adják elő, mint mi. Szerintünk 1917 nyarán a franciák elhatározták, hogy birtokukba veszik Marokkó déli részét is. Mangin tábornokot, francia katonákkal és idegenlégiósokkal elküldték Ibn Gláui ellen. Settatnál Gláui serege tönkrement a franciákat. Pedig azoknak 1917 nyarán szükségük lett volna valami nagy győzelemre az első világháborúban. Gláui viszont a legokosabbat tette, amit ember tehetett. Követet küldött Mangin tábornokhoz, hogy megadja magát. Mindezt a franciák letagadják. Pedig hogyan maradhatott a franciák főellensége harminckilenc évig Marrakes pasája, a franciák és Churchill barátja, az óriási banánültetvények birtokosa, a szultánnál ezerszer nagyobb hatalom? Írtál róla?

– Verset szereztem ellene, amikor megtudtam, hogy palotája pincéjében, vasrúdhhoz láncolva ellenségeit tartja. Kádikat, akik igazságos ítéletet hoztak, mozlem ügyvédeket, akik...

Soukri kifújta magát és folytatta. Nem törődött vele, mit válaszolok.

– A háborúban mind a király, mind Ibn Gláui a vesztes franciák mellé állt, és, amennyire lehet, nem törődtek a Gestapo embereivel a kikötőkben. Rooseveltné a casablancai konferencián megígérte a szultánnak, hogy a háború végeztével kiáll Marokkó függetlenségéért. A háború végén Rooseveltné már nem élt, de nálunk az optimizmus lett úrrá.

– Akkor kaptam Budapesten levelet marokkói barátomtól, Amártól. A „Kaffa New York”-ba címezve. Arra kért: jöjjen le hozzám látogatóba.

– És jöttél?

– A kommunisták akkor már nem adtak passzust nekem. Talán azért is lecsuknak, ha kérni merek.

– Marokkóban egyre feszültebb lett a helyzet. A király nem mutatkozott hajlandónak, hogy a függetlenségi mozgalmat elítélje, mint ahogy a franciák kíván-

ták. Szultán helyett királynak hívatta magát. Szabadságot és demokráciát ígért. A franciák meg sortüzet adtak a tüntetőkre, szinte minden nagyvárosban.

– Ilyen alkalommal esett el Amár barátom Casablancában.

– A franciák azt képzelték, hogy a zűrzavar oka nem a független Marokkó hiánya, hanem a király. Egy éjszaka családjával együtt repülőgépre ültették és Réunion szigetére szállították száműzetésbe. A törhetetlen franciabarát ibn Gláui lett fő tanácsadójuk. Jóindulatú vén bábút, Ibn Áráfát nevezték ki királynak. A tüntetések nem szűntek. A sortüzek sok száz marokkóit öltek meg, mire elkezdődtek a franciák elleni pogromok. Számos orvos, ügyvéd, tanító és tisztviselő esett áldozatul. Asszony és gyermek is. Ibn Áráfát kétszer kísérelték megölni.

– Tudom. A második merénylet a Kotubia nagymecsetben játszódott le Marrakesben. Emlékszem a merénylő képére az újságban. Ahmed ibn Alinak hívták. Rendkívül rokonszenves fiatalember volt.

– Aligha, ellenkezett Soukri. A merénylő csak megsebesítette Ibn Arafát. Ibn Gláui, aki a király mellett állt vérrel fröcskölt köpenyben, fogta pisztolyát és ott a nagymecsetben agyonlőtte a merénylőt. De persze ez sem jelentette az utcai harcok végét. 1956-ban a franciák elkeseredésükben visszaültették trónjára V. Mohammedet és katonaságukat kivonták Marokkóból.

– A folytatást tudom.

– Nem hiszem. A király parlamenti uralmat kívánt bevezetni. Tizennyolc párt alakult. Az egyik a berbert kívánta hivatalos nyelvvé megtenni. A másik azonnal ki akarta kergetni az idegeneket, úgy hogy orvosok, tanítók és banktisztviselők nélkül maradunk. A harmadik ötvenegyedik államnak akart csatlakozni Amerikához. És így tovább. Előbb a franciákat öltük, aztán egymást. Arab földön ez nem váratlan jelenség. Az uralkodó kénytelen volt az alkotmányos uralom eszméjét feladni és híveiből válogatott kormányt. Nem volt túrhetetlen.

Soukri közelebb hajolt hozzám és körülnézett a teaházban. Közelünkben nem tartózkodott senki. Még közelebb hajolt fülemhez:

– Fiát már kevésbé tudnám dicsérni. Önző, szeleburdi és közönyös megtal-maskodó. Mikor Erzsébet angol királynő itt járt látogatóban, Hasszán fél órát váratott magára, pedig a királynő tűző nyári napfényben ült. Azóta egyetlen európai miniszterelnök vagy uralkodó nem járt minálunk. Be kell érniük veletek.

– Ki az a veletek? kérdeztem.

– Tennessee Williams meg te, nevetett Soukri.

*

A város másik végén Eric remek teaházat fedezett fel. A lisszaboni 1755-ös földrengés alkalmával ott leszakadt a part az Atlanti óceánra, úgyhogy helyenként változó, 10-től 50 méteres szakadék támadt. Réges régen valaki itt teaházat nyitott a szakadék szélén, aztán lépcsőt faragott a sziklában, le a tengerig. Majd kétoldalt, a lépcsőre keresztben, kis lugasok sorát építette, virágokat ültetett, asztalokat és székeket helyezett el. A teaházat nem jelezte semmiféle cégér és

senkit sem ismertünk, aki tudott róla. Alul, ahol a hullámok a sziklát verték, bámulatos trópusi növényzet sarjadt és a szivárványok sorozata mozgott és forgott, lebegett és tűnt el rendszertelen összevisszaságban. Az egyik, már majdnem a tengerbe lógó lugas lett kedvenc tartózkodási helyem délután, kivált, mikor hűvösebbre fordult az idő és már nem volt kellemes fürdeni. Itt, a partkanyarban, a szél mindig enyhén fújdogált.

Egyszer felfedező sétára indultam a teaházból. A szűk utcának hamar vége szakadt és gyalogösvényben folytatódott a szakadék mellett. Az égen felhők tolongtak, a tenger barátságtalan világosszürkének tűnt, úgyhogy nem tudom, miért sétáltam tovább a peremtől nedves sziklán. Látnivaló semerre sem kínálkozott, ház a dombon nem állt és a sivár növényzet sem csábított. Vagy négyszáz métert tettem meg, mikor megálltam és visszafordultam. A veszedelmet csak ekkor vettem észre. Meztelbas, fiatal arab fiú követett vagy tíz lépés távolságból. Ajkán diadalmas mosoly rezdült: kezében a zsákmány. Karja közt huszonöt literes, tört demizsont tartott és megrázta felém.

– Argent, argent, montre, montre, parancsolta, miközben közvetlenül mellém lépett. Arra gondoltam: jobb, ha engedelmeskedem néki. Ugyanekkor azonban észrevettem, hogy cipőmet nézi. Ha odaadom órámat és a kevés pénzt a zsebemből, ettől még fejbeverhet a törött edénnyel, lehúzhatja cipőmet, nadrágomat és azután berúg a tengerbe. Engedelmességnak semmi értelme. A domboldalon messzire láttam, de sehol teremtet lélek. És ha lett volna is, nem tűnt valószínűnek, hogy errefelé lakó bennszülött segítségemre siet. Ha jóindulatú, inkább továbbmegy, mintha semmit se látna, ha nem az, közelebb jön, hogy osztozzék a zsákmányban. Nyomorúságos és gonosz vidék volt ez, a hegyek tengerparti vonala. Már többször megtörtént, hogy valaki kocsijával megállt velünk egy hegyfokon és a látványban gyönyörködtek, mikor hirtelen férfiak bukkantak fel a lejtőn alul és félkörben kezdtek mászni fölfelé. Ilyenkor beugrottunk a kocsiba és gyorsan elhajtottunk.

Kétségbeesésemben, hogy ez a példátlanul ronda külsejű marokkói huligán végez velem, mentő ötletem támadt. Vidám arckifejezést öltöttem és elnevettem magam. A nevetés pompásan sikerült és diadalérzéssel töltött el. Ha ilyen helyzetben nevetni tudok, úgy biztos a győzelem. Hirtelen leültem. Támadóm erre aligha számított. Nyilvánvalóan arra várt, hogy előszedem a pénzt, lehúzzom karórámat, vagy félelemtől görnyedten aranyhegyeket ígérek néki. Az edénnyel karjai közt nem tudott leülni. A sziklának vettem hátamat és jobb karomat bokája mögé csúsztattam. Akkor lököm a tengerbe, amikor akarom. Ezt nyilván ő is észrevette.

– Petit idiot, jelentettem ki franciául, nem veszed észre, hogy dzsinn vagyok? Apám is dzsinn volt, nagyapám is. Elvárásollak. Mi akarsz lenni, kutya vagy kígyó? Vagy vágjalak inkább a tengerbe?

Kicsit felemelkedtem ültemből és merev, fenyegető szemmel felnéztem reá. Vállig erő, fehér hajamat vadul cibálta a szél és orgonaviráglila selyemingemben egészen jó varázsló lehettem volna Fellini remek filmjében, a *Satyricon*ban. Támadóm két lépést hátrált féloldalvást és kis híján elvesztette egyensúlyát a szikla szélén, amit nyilván varázserőmnek tulajdonított.

– Sois prudent, petit idiot. Si tu creves, c'est moi qui t'arrangerai!

Folytattam volna, de támadóm elejtette a törött demizsont és futásnak eredt a veszedelmes ösvényen, olyan gyorsan, ahogy csak bírta. Térdemet néztem. Örömemre csak akkor kezdett el remegni. A verejték már csorgott a nyakamba. Rágyújtottam és pihentem. Elszívtam még egy cigarettát és hazaindultam. Öregnek éreztem magam, megátalkodott vénembernek, aki kedve szerint bolondítja a babonás marokkói fiatalokat.

Néhány nappal később a hercegnőnél vacsoráztam nagyobb társasággal. Vacsora után engedtem hiúságomnak és elmondtam történetemet a huligánnal. Erre a jelenlévők közül majdnem valamennyien tudtak egy-egy hasonló, velük történt és rendszerint szerencsés végű történetet marokkói útonállókkal. Igaz, ha a történet szerencsétlenül végződik, úgy az illető aligha ül a hercegnő ebédlőjében.

John Whylay, volt angol nagykövet a kasba legtetetjén lakott, abban a remek kerti szobasorban, ahol a 17. század hatvanas éveiben Samuel Pepys angol író lakott, amikor Tanger angol birtok volt. (A nászajándék, melyet II. Károly angol király kapott feleségével, a portugál királylánnyal.)

– Gyalog szoktam járni, késő éjszaka is. Minap vacsora meghívásom volt lent a városban, az egyik szállodában. Éjfél után ballagtam felfelé a meredek, sötét sikátorban, mikor egy durva kéz ragadta meg nyakamat. A másikban, úgy vélem, konyhakést tartott. „A pénztárcádat, büdös idegen,” hallottam, pedig csak a szokásos kölnivíz volt rajtam. Abban a pillanatban kisütött a hold. „Allah, segíts meg,” hallom. „Hiszen ez Whylay úr, a mi tisztelt barátunk. Miért jár ilyen öreg kísérő nélkül az éjszakában, drága Whylay úr? Engedje meg, hogy otthonába vezessem!” Ezzel belémkarolt és hazakísért. Azt hiszem, illetet volna borravalót adnom.

A hercegnő, szokása ellenére, nem vett részt a társalgásban, hanem mozdulatlanul figyelte, mit mondanak. Később azonban félrehúzott szalonja sarkába és hozzám hajolt:

– Régesrég sejtettem ezt! És nem tévedtem! Van valami a lényedben, *Georgie*, ami erre enged következtetni. De mondjad meg őszintén, hiszen jólelkű embernek ismerlek. Ugye, csak fenyegetted? És valóban nem akartad kigyóvá varázsolni azt a nyomorultat?

Erre nem tudtam mit válaszolni.

A Tangerben töltött utolsó estén Lilinél vacsoráztunk Paul Bowles, a hercegnő és Dercsényi-Distler báró társaságában. Paul Bowlest nem tudtam megszeretni írásai szadisztikus tartalma miatt, bár értettem, hogy hosszú marokkói tartózkodása éppen a védekezés ilyen embertelen formáját váltotta ki belőle. Dercsényi-Distler báró viszont marokkói ismerőseim közül a legkülönlegesebb. Magyar neve ellenére egyetlen szót sem tudott magyarul, bár azt állította, hogy rokona Wesselényi Miklós barátomnak, és Orlov orosz hercegnek is. Gazdagsága leírhatatlan fukarsággal párosult. Egyszer felvett kocsijára és elvitt néhány kilométernyire, majd benzinszámlát küldött címemre. Akkoriban Konfuciust fordította kínai eredetiből arabra. Tsuáng Cü arab fordítása már néhány évvel korábban napvilágot látott. Nemrégén Erickel és Lilivel látogatást tettünk nála, hogy új szerzeményeit – régi római pénzeket és Mária Terézia tallérokat – szemre vegyük. Finom kis palotája balkonján találtuk, ahol egy kövér arab úr társaságában ült. Az urat a legnagyobb élő arab nyelvésznek mutatta be. A balkonon csak három szék volt. Kettő előtt a házigazda és a nyelvész álltak, a harmadikon a bőrkötéses, nagy arab szótár feküdt. Lili, a sok lépcsőtől fáradtan, rögtön leült a szótárra. Az arab tudós arcán ekkor a görcsös fájdalom jelei mutatkoztak, fejét hátravetette és elájult. Eric és Dercsényi bevitték a szobába, az asztalra fektették és hideg vízzel keltegették. Amikor ébredni kezdett, a szótárral történt gyalázatra utalt:

– Jaj nekünk! A hölgy Allah szent nevére helyezte alfelét! helyezte farát, fenekét, hátulját, popsiját, seggét, ülepét, valagát! Jaj nekünk!

– Arab nyelvleckével táplál bennünket, jegyezte meg Eric, mialatt mi ketten Lilivel az erkélyen röhögtünk.

A vacsora Lilinél kellemesen zajlott le. Azt hiszem, hogy a hercegnő kivételével mindnyájan örültek, hogy megszabadulnak tőlünk és én is örültem, hogy tisztességesebb országba, Kanadába kerülök és harmadnap a torontói egyetemen díszdoktorrá avatnak. Autóján Lili vitt bennünket haza a Marbel szállodába. Eric elől ült Lili mellett, én hátul. A hepehupás, kanyargó, hosszú úton csak lassan haladtunk. A teljes sötétben behunytam szememet és magam elé képzeltem azt a sok szépet, amit itt Marokkóban láttam. Elsőnek a hét borókaszínú vadlibát nagyon messze a magasban felettem a strandon, ahogy szinte mozdulatlanul lebegtek az ég vizében, mintha semmi közük nem lenne a földi világhoz. V. Mohammed király sírját: a különböző, de térdnél nem magasabb oszlopsorokat, annak jelét, hogy sokat akart, de mindent nem tudott elvégezni. A fiatalember remek szobrát a római korból a rabati múzeumban, Juba numíd király idejéből. Egy óráig álltam előtte és borzongtam a gyönyörtől: kár, hogy művészettörténetesek megfélelkeznek róla. A száádi királyok városnegyed nagyságú palotájának romja Marrakesben: nagyon hosszú, húsz méter magas, vastag fal. Tetején, egymástól szabályosan négy méterre, unatkozó golyák féllábon. Mélyen alattuk egy pillanatra kidugom fejemet az időben. Ájsha hercegnő, ahogy Auróranak a rózsát dobta, de nem a rózsa és nem a hercegnő mosolya, hanem karja a dobásnál: mint

megfeszített íj. A hanyatló, vérpirosnap, mikor éppen fele merült el és úgy tűnik, hogy néhány pillanatra megáll és csak aztán hull az Atlanti-óceánba. A hirtelen zápor, amikor cseppjei egymástól három centiméter távolságban, függőlegesen mondhatni rácsban hullanak, mint Hirosize Utagava festménye, *A hirtelen zápor az atakai Ohasi hídon*. A tizenkét templomgyertya visszfénye, mint a vöröses-sárga, tükörsima lakkozás a vizen, a hajó oldalán, mikor a hercegnő piramisát megtaláltuk.

És így tovább, még nagyon sokáig. Befejezni se tudtam, mert megérkeztünk Marbelbe. A kapuőr, kihez szívélyes viszony fűzött mindkettőnket, ugyan kinyitotta a kaput, de nem köszönt vissza, pedig Eric három nappal korábban neki ajándékozta televíziós készülékünket. Azóta viszonyunkat befejezettnek tekintette és átnézett rajtunk. Lakásunkban nem gyűjtöttünk villanyt, hanem a csomagok közt kimentünk az erkélyre és leültünk a már hűvös, de még mindig kékeszöld félhomályba.

– Suetonius, állapította meg Eric, gyalázatosan rágalmazza könyvében Tiberius császárt.

– Még jobb, válaszoltam, mintha hősei talpát nyalná. Vedd Procopiust. Egyik művét ontotta a másik után. Az egekig magasztalta Justinianus keletrómai császárt és feleségét, a gyönyörű Theodórát. Utolsó könyvében aztán bevallja, hogy mindig hazudott. Justinianus uralkodónak és embernek egyformán hitványul viselkedett, a császárnő pedig ronda kurva volt. A történetírás nehéz mesterség.

– Ez igaz, és éppen erről van szó.

– Hogyan?

– Úgy, hogy Suetonius is folyton hamisít és rágalmaz. Tiberius Augustus császár egyik mostohafia volt. Művelt ember, akit az irodalom és a művészet érdekelt, nem a politika. Nem akart császár lenni. Mikor Rómában Augustus két fia és két másik mostohafia harcolt az utódlásért, ő nyolc esztendőre elvonult Rhodosz szigetére, ahol egyszerűen élt, a lakosok bajain segített és görög barátaival társalgott filozófiáról. Rómába is csak azért tért vissza, mert lassanként már száműzöttnek vették, pedig senki sem száműzte, és a száműzöttet Rómában szokás szerint meggyilkolják. De a következő tíz esztendőt sem töltötte a városban, hanem ő vezette a nagyon nehéz és végül győzelmes harcot a lázadó germán és illír törzsek ellen. Karthágó óta ez számít a legnagyobb támadásnak, mely a Birodalmat érte. Bár tizenöt légióval küzdött az illírek ellen és diadalmenetet ajánlottak neki, gyalog tért vissza Rómába.

– Miért?

– Nem akarta a nemzeti gyászt megzavarni. Varus három légióját akkor verte szét Arminius a teutoburgi erdőben.

– Akkor legalább mond meg, miért ölette meg Sejanust?

– Furcsa kérdés. Uralkodók szükségét érzik, hogy egy személyt tartsanak maguk mellett, aki nem osztozik hatalmukban, de gondoskodik parancsaik végre-

hajtásáról. Ilyen személy volt Sejanus. Aztán megesik, hogy az illető második helyről az elsőbe vágyik. Sejanus uralkodó akart lenni, összeesküvést szervezett Tiberius ellen és a császár kivégeztette. Pontosan ugyanezt a helyzetet figyelheted meg Marokkóban. Hasszán királynak bizalmas főminiszterre volt szüksége és az okos Uffkirt választotta. De Uffkir mégsem mutatkozott olyan okosnak, mint gondolták, mert a második helyről az elsőre vágyott. Összeesküvést szervezett a király ellen és Hasszán kivégeztette. Egy különbség látható csupán a két ember megítélése közt.

– Mi?

– Hogy Sejanus haláláról kétezer évvel később is beszélgetünk, míg húsz év múlva senki sem tudja, ki volt Uffkir.

